

УДК 37.014.5: 323.15 “19”

Міронова Ірина Сергіївна (1976 р.н.). В 1998 році закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Аспірантка кафедри історії України МДПУ. Тема дисертаційного дослідження: “Культура національних меншин Півдня України в 20-30-ти роки ХХ століття”.

Розвиток освіти національних меншин Півдня України у 20-ті роки ХХ століття

На основі матеріалів преси, в даній статті розглянуто процес розвитку початкової та вищої освіти національних меншин Півдня України в 20-ті роки ХХ століття. Розглянуті успіхи та труднощі в ході цього процесу. Автор приходить до висновку, що вільні умови для розвитку національних меншин, які існували в 20-ті роки, були поступово знищені в 30-ті роки.

Based on the materials of press, the article depicts the progress of the development of elementary and higher education of national minorities in the South of Ukraine in the 1920's. The positive and negative aspects of the process are analyzed. The author made a conclusion that free conditions for the development of national minorities that has been created in the 1920's, were deleted in the 1930's.

У перші роки радянської влади більшовицьке керівництво зрозуміло, що однією з найголовніших умов підтримки радянської влади з боку неросійських народів може стати політика тимчасових поступів і компромісів у розв'язанні національних проблем, а також відверте “загравання” з місцевою національно-комуністичною елітою. Ці умови лягли в основу так званої політики “коренізації”, яку започаткував XII з'їзд РКП(б) (квітень 1923 р.). Вона була спрямована на те, щоб надати народам, об'єднаним у СРСР, певної “культурно-національної автономії” – реальної можливості розвивати свої національні культури й мови.

Досліджені, спеціально присвячені розвитку освіти національних меншин Півдня України в 20-ті роки, поки що існує небагато, хоча в цій галузі дуже плідно працює цілий ряд авторів (Л.Д.Якубова, А.В.Антонюк, Б.В.Чирко, В.О.Животівський, О.П.Данильченко та ін.). Автор даної статті ставить за мету розглянути з власної точки зору особливості розвитку освіти національних меншин Півдня України в 20-ті роки ХХ століття.

Південь України був різноманітним у національному відношенні. За станом на 1 січня 1924 року на території Одеської губернії проживали представники більш як 50 національностей [1].

Про рівень грамотності національних меншин та корінного населення Півдня України на початку 20-х

років можна судити на прикладі даних перепису 1920 року двох повітів – Херсонського і Миколаївського Миколаївської губернії. Ці дані свідчать, що у сільській місцевості в Миколаївському повіті на першому місці стояли євреї (60,3% грамотних від загальної кількості населення), на другому – німці (50,5%), на третьому – поляки (50,3%), на четвертому – білоруси (50,1%), на п'ятому – росіяни (37,2%), на шостому – литовці (34,7%) і на сьомому – українці (32,8%); у Херсонському на першому місці знаходилися шведи (70,1%), на другому – німці (66,3%), на третьому – поляки (60,5%), на четвертому – євреї (59,2%), на п'ятому – білоруси (37,1%), на шостому – українці (35,9%) і на сьомому – росіяни (35,2%). У міських поселеннях Миколаївського повіту на першому місці перебували німці (82,5%), на другому – євреї (73,4%), на третьому – поляки (66,3%), на четвертому – росіяни (58,9%), на п'ятому – українці (56,6%); Херсонського – перше місце займали німці (82,3%), друге – євреї (72,1%), третє – поляки (67,3%), четверте – росіяни (57,7%) і п'яте – українці (54,7%) [2].

Загалом, грамотність серед населення Півдня України не доходила навіть до 50%. До середини 20-х років національних навчальних закладів для етнічних меншин на Півдні України не існувало, за винятком грецької школи в Одесі, у якій навчалося 150 учнів, і незначної кількості німецьких та єврейських шкіл. Робота їх проходила в непридатних приміщен-

нях, без необхідних приладів та навчальних посібників.

У зв'язку з цим протягом 5 років планувалося не тільки провести ґрунтовні дослідження з історії та культурного стану етнічних груп, а й створити мережу загальноосвітніх закладів, у яких викладання проводилося б національною мовою; налагодити випуск літератури (навчальної, художньої й періодичної) мовами етнічних меншин; створити загальноукраїнську мережу науково-дослідних і вищих навчальних установ, які б обслуговували потреби національних меншин республіки.

Центром, який керував всією освітньою роботою серед національних меншин України, був Народний комісаріат освіти. У 1921 р. при ньому було створено Раду національних меншин, при якій функціонували єврейське, німецьке, польське, татарське та інші національні бюро. Аналогічні органи діяли при низових (губернських, повітових) ланках освітньої системи. На ці підрозділи була покладена відповідальність за становлення освіти національних меншин, і перш за все – шкільної. У 1922 р. за рішенням ЦК КП(б)У була створена Центральна комісія національних меншин (ЦКНМ), такі ж комісії були сформовані при всіх окружкомах, у тому числі у Миколаєві, Херсоні й Одесі. Ці комісії проіснували до 1938 року. Вони вирішували проблеми нацменшин, допомагали у вирішенні всіх практичних питань їх економічного та культурного життя.

Система освіти рідними мовами була закріплена відповідною правовою базою, прийнято ряд законодавчих актів. 17 червня 1923 р. Раднарком УРСР прийняв декрет, який забезпечував рівноправність мов в Україні. У ньому відзначалося, що діловодство в губернських і окружних органах ведеться переважно українською мовою, за виключенням місцевостей, де більшість населення належить до іншої національності [3]. Реальними практичними кроками для здійснення політики коренізації стали також постанови ВУЦВК та РНК УРСР “Про заходи щодо забезпечення рівноправності мов і сприяння розвитку української мови” (серпень 1923 р.) та “Про забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української культури” (липень 1927 р.) [4].

7 вересня 1925 р. були затверджені штати інспекторів, які виконували свою основну працю серед нацменшості [5]: в Одеській округі – 5, Миколаївській та Херсонській – по 2, які керували культосвітньою роботою серед національних меншин в усіх галузях, стежили за її нормальним виконанням і безпосередньо підлягали окружному інспекторові. Внутрішнє діловодство установ нацменшу та їхні взаєми-

ни з населенням проводилися мовами нацменшин [6].

Дуже важливим і водночас нелегким завданням на початку 20-х років була ліквідація неписьменності, запровадження загальної початкової освіти, бо тільки на півдні України налічувалося 200 тисяч неписьменних дітей віком від 8 до 10 років (13%).

“Початковий всеобуч” у республіці здійснювався більш як 20 мовами [7]. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 30 червня 1924 р. націлювала на введення загальної освіти протягом 6 років, починаючи з 1924/25 навчального року. Внаслідок цього мережа шкіл почала швидко зростати. Так, у Миколаївській округі у 1924 р. українські школи складали 56,7% від їх загальної кількості, російські – 34,9%, а на національні школи припадало 8,4%; у Херсонській округі українські становили 80,7%, російські – 9%, німецькі – 7%, єврейські – 2,6%, польські й шведські – 0,7% [8].

Наведені цифри переконливо свідчать про досить успішний початок важливої справи. Раднацмен 26 травня 1925 р. констатував помітне поживлення культосвітньої праці серед цілого ряду нацменшин, що виявилося в зростанні кількості трудшкіл і охоплюваних ними дітей (німців, євреїв і поляків), піднесені кваліфікації учителів, деякому розвитку видавничої справи [9]. У звіті Миколаївського окружного виконавчого комітету про роботу за 1925-1926 рр. вказувалося, що школи на Миколаївщині з українським населенням повністю українізовані, до того ж інтереси національних меншин у них достатньо забезпечені [10]. Але це не відповідало дійсності. Частина дітей недостатньо була охоплена школою з рідною мовою викладання, відсутні придатні помешкання для занять. Так, селяни хутора Жовтень, Баланівської сільради, Очаківського району просили прислати їмчителя польської мови і відкрити школу соцвиху, бо вимушені були посыкати дітей до школи в Турчанову за 2 версти від Жовтня [11].

Враховуючи все це, Наркомос УСРР ставив завдання відкрити з 1925/26 навчального року нові школи в місцевостях, де є діти нацменшин шкільного віку, або запровадити рідну мову в існуючих російських чи українських школах для дітей молдавської, болгарської, чеської чи єврейської меншин [12]. 1 серпня 1925 р. у постанові Раднацмену “Про вжиття заходів щодо культосвітньої роботи серед нацменшин на місцях” йшла мова про поширення мережі болгарських (на Катеринославщині та Одещині) і єврейських (на Київщині та Одещині) трудшкіл [13].

Але все ж таки намічені засоби не давали того результату, якого чекала від шкіл нацменшин радян-

ська влада. Тому постановою РНК УССР від 21 серпня 1928 р. на доповідь ЦСУ УССР про підсумки шкільного перепису визнано, що охоплення дітей нацменшколою з рідною мовою викладання недостатнє і що надалі треба вжити заходів до підвищення ступеня навчання тих дітей рідною мовою. Однією з причин цього Наркомос вважав “кволо поставлену роз'яснювальну роботу серед батьків про нашу національну політику та про доцільність і користь навчання дітей рідною мовою у той час, як клерикальні, куркульські й непманські угруповання активно проводять кампанію проти радянської школи” [14].

Але відчутне збільшення кількості учнів породжувало проблеми забезпечення підручниками на відповідній мові. У 1924 р. Одеським відділом народної освіти було видано 22 найменування різних підручників російською мовою, 11 – українською і лише по одному підручнику – німецькою і болгарською мовами [15]. Як бачимо, невідповідність між зростаючими потребами та реальними можливостями була значною. Газета “Червоний плугатар” у 1926 р. зазначала, що великою турботою мешканців німецького села Ландау на Миколаївщині була нестача підручників, “взагалі книжок на рідній мові населення” [16].

Певні спроби щодо налагодження випуску літератури національними мовами робили Державне видавництво й “Культурліга”, щоправда вони виявлялися мало результативними. У червні 1926 р. було створено Всеукраїнську філію видавництва народів СРСР, що мала взяти на себе видання літератури мовами етнічних груп УССР. У той же час Раднацмен України дозволяв користуватися лише списками рекомендованих підручників для шкіл з єврейською, німецькою, польською, болгарською та іншими мовами викладання, надрукованих у “Бюлєтені Народного комісаріату освіти” [17].

Поряд із уже названою проблемою дефіциту підручників, процес коренізації породжував також інші труднощі, не менш гострі. Так, у середині 20-х років стало зрозуміло, що не вистачає висококваліфікованих учителів, які б добре володіли національними мовами. Навчальні заклади Харкова, Одеси, Києва та інших міст готували національні кадри переважно із середньою педагогічною освітою. Тому їх випускникам не завжди вистачало загальної освіченості й культури, глибокої теоретичної підготовки, широти кругозору та практичного досвіду. У той же час, більшість висококваліфікованих учителів не володіли національними мовами.

Щоб усунути гостру недостачу в учителях для шкіл національних меншин, організовувалися курси

підготовки та перепідготовки учителів. Так, у березні 1928 р. Раднацмен відкрив однорічні курси для учителів польських шкіл сочижу першого концентру при Польському педагогічному училищі в Києві. Для Одеської округи на ці курси було виділено чотири місяці, для Миколаївської, Херсонської, Мелітопольської – по одному [18].

Аналогічні курси для перепідготовки німецьких учителів були організовані в серпні 1928 р. в селі Пришиб Мелітопольської округи з метою підвищення кваліфікації учителів суспільствознавства другого концентру семирічок та профшкол. Для Одеської округи виділялося три місяці, Миколаївської й Херсонської – по два [19].

Такі курси давали непогані результати, хоча вони не могли задовільнити тих вимог, які висувалися. Зокрема, за два роки кількість національних шкіл Херсонщини збільшилася на 60%, а чисельність учителів у них на 112%, хоча в цілому по округу кваліфікованих учителів не вистачало [20], бо зростала кількість національних шкіл, зокрема на Миколаївщині у 1930 р. діяли вже 102 такі школи [21].

Отже, для початкової освіти дітей національних меншин у 20-х роках було зроблено немало. Відсоток збільшення шкіл нацгруп випереджав такий самий показник для українських шкіл. У 1930 р., порівняно з 1921/22 навчальним роком, цей відсоток виріс щодо українців на 18,2, а щодо національних меншин – на 233 (щодо німців – на 350) [22].

На Півдні України існували й національні дитячі будинки. Наприклад, у Херсоні у вересні 1923 р. сиріт виховували в шести російських, трох єврейських і двох українських дитбудинках (загальна кількість вихованців – 628). У населених пунктах округу було три російських, три єврейських і п'ятнадцять українських дитячих будинків (2162 дитини) [23]. Перед дитячими будинками постійно поставало питання про виживання: не вистачало харчів, одягу, палива. Наркомос у 1928 р. звертав увагу на розвиток установ дошкільного виховання, особливо національних, у зв'язку з чим наказував розгорнути їх мережу за рахунок коштів місцевого бюджету, зокрема у селах та містечках [24].

Потреба у кваліфікованих кадрах для роботи серед етнічних меншин сприяла зростанню мережі установ спеціальної освіти рідною мовою, яка почала розвиватися з 1924 р. 26 травня 1925 р. нарада губернських та окружних інспекторів Наркомосу в Харкові передбачала розширити мережу сільськогосподарських та індустріально-технічних профшкол нацменшин; перевести їх на навчання рідною мовою;

відкрити школи кустарного учнівства для молоді, що працює у кустарів на дрібних підприємствах [25].

Уже в 1926/27 навчальному році на Півдні України були створені й працювали німецький, єврейські педагогічний і машинобудівний технікуми, польські та єврейські вечірні школи [26]. У Херсоні діяла єврейська профтехшкола, у Каховці – єврейська кустарно-промислова школа, інші навчальні заклади були змішаного національного характеру. У херсонських профшколах акушерок, медичній, музичній школах спостерігався значний відсоток євреїв. Усі школи знаходились на місцевому бюджеті, навчання в них було платним, частина учнів повністю звільнялись від оплати [27]. Поступово створюються школи робітничої молоді, сільськогосподарські, школи підготовки вчителів, технікуми, робітфаки і т.ін. У цих навчальних закладах готувалися спеціалісти для роботи в національних селях, селищах і районах, а також викладачі національних шкіл усіх типів.

Але в цих навчальних закладах бракувало навчально-методичної літератури національними мовами та залишала бажати кращого матеріальна база. До того ж культурне будівництво серед національних меншин не завжди органічно поєднувалося з політикою українізації.

Для задоволення інтересів єврейської та німецької нацменшин в освітніх справах при Одеському ІНО існували єврейський і німецький сектори педагогічної освіти (евсектор і німсектор). Вони складалися з основного факультету та робітфаку. Основний факультет готував викладачів загальноосвітніх дисциплін як для установ соцвіху, так і для шкіл профосу. Викладання проводилося єврейською чи німецькою мовами. Ці сектори мали на меті підготувати кваліфікованих працівників для роботи в освітніх установах з єврейською або німецькою мовами викладання; бути господарсько-педагогічним осередком для робітників народної освіти, що викладають

єврейською та німецькою мовою, концентруючи навколо себе єврейську й німецьку науково-педагогічні сили; сприяти підвищенню їх кваліфікації, організовуючи курси перепідготовки, консультаційні бюро, семінари з різних дисциплін та ін. Сектори входили до складу ІНО як структурні підрозділи, мали циклові методкомісії та навчально-допоміжні установи, свої власні штати викладачів і утримувалися за кошти інституту [28].

У різні роки фахівців рідною мовою готовили: Миколаївський російський педагогічний інститут, єврейський відділ при Харківському інституті профосу, Одеський німецький педагогічний інститут.

Таким чином, у 1920-ті роки в Україні були створені певні умови для вільного розвитку освіти й культури рідними мовами національних меншин, але не всі вони змогли використати надані їм можливості. У достатній мірі розвивалася освіта на Півдні України у євреїв, німців, поляків, найкраще – у росіян: російська мова залишалася мовою спілкування регіону серед більшості населення, її добре підтримував центр. Вищі навчальні заклади в більшості своїй залишалися “російськомовними” навіть наприкінці 20-х років. У 1928 р. колегія Наркомосу не погодилася із Всеукраїнською нарадою по народній освіті, яка запропонувала усунути з навчальних планів шкіл нацмену російську мову та залишити її у факультативній формі, а натомість прийняла рішення про обов’язкове її викладання в таких школах [29].

Однак на початку 30-х рр. національно-освітня політика тоталітарного режиму змінилася. Діяльність навчальних закладів для нацменшин була піддана різкій та в значній мірі необґрунтованій критиці. Вони були оголошені осередками “буржуазно-націоналістичного впливу”, а їхня робота визнавалася “шкідливою”. Під час репресій було фізично винищено багатьох діячів національних культур. Освіта нацменшин рідною мовою була згорнута.

Література

1. Національні меншості на Україні (реєстр селищ). – Харків, 1925. – С. 44-57.
2. Бюллетень Николаевского Губернского Статистического Бюро. – Николаев, 1922. – № 5. – С. 4-5.
3. Красный Николаев. – 1923. – 18 июля.
4. Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України за 1927 р. – № 34. – С. 626.
5. Бюллетень Народного комісаріату освіти. – Харків, 1925. – Ч. 9 (14). – С. 37-39.
6. Там само. – Харків, 1926. – Ч. 5 (23). – С. 11-12.
7. Животівський В.О. Освіта національних меншин у 1920-ті роки як знаряддя комуністичного переродження суспільства // Відродження. – 1995. – № 4. – С. 73.
8. Шевцова В.Ю. Початок становлення системи національної освіти на півдні України в 20-ті роки ХХ ст. // Південний архів (історичні науки). – Випуск I. – Херсон, 1999. – С. 162-163.
9. Бюллетень Народного комісаріату освіти. – 1925. – Ч. 7 (12). – С. 28.
10. Отчет Николаевского окружного исполнительного комитета о своей работе за 1925/26 г. – Николаев, 1926. – С. 5.
11. Червоний плугар. – 1926. – 17 січня.
12. Бюллетень Народного комісаріату освіти. – 1925. – Ч. 7 (12). – С. 29-30.
13. Там само. – 1925. – Ч. 8 (13). – С. 51.
14. Там само. – 1929. – Ч. 23 (162). – С. 12.
15. Шевцова В.Ю. Вказ. праця. – С. 162
16. Червоний плугар. – 1926. – 2 лютого.
17. Бюллетень Народного комісаріату освіти. – 1928. – Ч. 33 (120); 1928. – Ч. 22 (109); 1929. – Ч. 18 (157); 1929. – Ч. 20 (159).
18. Там само. – 1928. – Ч. 10 (97). – С. 9-11.
19. Там само. – Ч. 27 (114). – С. 13-18.
20. Цуркан І.М., Додонова Г.В. Розвиток освіти національних меншин на Херсонщині в 20-ті роки ХХ ст. // Південний архів (історичні науки) – Випуск I. – Херсон, 1999. – С. 171.
21. Там само. – С. 97.
22. Животівський В.О. Вказ. праця. – С. 73.
23. Цуркан І.М., Додонова Г.В. Вказ. праця. – С. 171-172.
24. Бюллетень Народного комісаріату освіти. – 1928. – Ч. 28 (115). – С. 16.
25. Там само. – 1925. – Ч. 7 (12). – С. 30.
26. Гусєва С.О., Цобенко М.М. З досвіду розв'язання національного питання на півдні України (1920-1930 рр.) // УДК. – 1991. – № 2. – С. 51.
27. Бюллетень народного комісаріату освіти. – 1928. – Ч. 44 (131). – С. 172-173.
28. Там само. – Ч. 35 (122). – С. 10-11.
29. Там само. – Ч. 44 (151). – С. 11

Стаття надійшла до редколегії 18.02.2001